

A KÁLLAY-KORMÁNY „HINTAPOLITIKÁJÁNAK” ELŐZMÉNYEIEHEZ

Pintér István

Háború idején a katonai erőviszonyok alakulása, a hadszíntereken lejátszódó események mindig döntően befolyásolták a háborúban részt vevő államok kormányainak és az illető országokban ténylegesen meglévő különböző politikai áramlatok kül- és belpolitikai törekvéseit. A katonai erőviszonyok, a hadszíntéri események minden korábbinál nagyobb szerepet játszottak a második világháború politikai történetében. Az arcvonalakon elszenvedett veszteségek, illetve győzelmek, sőt egyes döntő jelentőségű csaták várható kimenetele barométerként figyelhető meg a hadviselő nagyhatalmak, s még inkább kisebb szövetségeik kormányainak bel- és külpolitikájában — természetesen a magyar kormányében is.

E tanulmányban a volgai csatában mind világosabbá váló német vereség fogadtatását, illetve a németbarát politika megváltoztatásának sürgetését, a Kállay-féle „hintapolitika” előzményeit vizsgáljuk.

1942 tavaszán a német fasiszta hadseregarancsnokság felújította támadó tevékenységét a szovjet—német arcvonalon. Mint ismeretes, a németek katonai követelései és a 2. Magyar Hadseregnek a hadművelési területre való kiszállítása szintén a támadó tevékenység előkészítésével állt összefüggésben.

1942 májusában a német fasiszta csapatok véres harcok árán elfoglalták a Kercs-félszigetet és heves támadást indítottak a szovjet—német arcvonal déli szárnyán. Felmorzszolták a szovjet hadsereg Harkov térségében megkezdett ellentámadását. 1942. július 3-án a szovjet hadsereg 250 napos hősies védelmi harcok ellenére kénytelen volt feladni Szevasztopolt. Június 28-án a németek megkezdték támadásukat a Volga-Kaukázus térségében. Elkeseredett küzdelem árán sikerült átkelniük a Donon és előretörniük a Volgához. A hitleristák három fő irányban támadtak: Rosztov irányában — ennek eredményeként elfoglalták Rosztovot; a Kaukázus felé — melynek során elérték a Kaukázust és végül Sztálingrád (Volgográd) irányában. Paulus, a 6. Német Hadsereg parancsnoka augusztus 19-i parancsában Sztálingrád végleges elfoglalásának dátumaként augusztus 25-ét jelölte meg. Csapatainak támadását azonban a szovjet hadsereg hősies ellenállása felfogta és fokozatosan felmorzsolta. Bár a németek elérték Sztálingrádot — elfoglalva annak nagy részét —, a város azonban soha nem jutott a fasiszták kezére: November 19-én ugyanis megkezdődött a szovjet hadsereg ellentámadása, melynek során körülfárta, majd felszámolta a 6. Német Hadsereget és megkezdte világraszóló győzelmeit.

Ugyanebben az időben Afrikában is megtört Rommel győzelmi sorozata és augusztus végén az alamhalfai csatában a németek súlyos veszteségeket szenvedtek. Rommel kénytelen volt visszavonulni. November 7-én pedig angol—amerikai erők partraszálltak Francia Észak-Afrikában.

A szövetségesek katonai sikerei újabb politikai eredményekkel párosultak. 1942 augusztusában Moszkvában sor került a három szövetséges nagyhatalom kormányfőjének (Churchill, Harimann — Roosevelt képviselőjében — és Sztálin) első találkozására. Bár ez a tanácskozás nem oszlatta el a Szovjetunió és szövetségesei között fennálló ellentéteket a második front megnyitásának kérdésében,¹ mégis nagyszerű megnyilvánulása volt annak a ténynek, hogy az antifasiszta világoalíció tovább erősödött s biztosítéka lett a fasiszta Németország és csatlósai vereségének.²

1942 második felében a fasiszták volgai támadásának megakadása és védekezésre kényszerülése, valamint a szövetségesek afrikai sikerei és a három szövetséges államfő moszkvai konferenciája után a magyar uralkodó osztályok nyugatbarát Hitler-ellenes csoportjai, továbbá a közép- és keletiek egy része elégedetlenkedni kezdett a kormány külpolitikájával. Mind gyakrabban sürgették Kállayt tengelybarát külpolitikájának óvatos megváltoztatására.

Összejöveleteken — mint pl. a Bethlen István befolyása alatt álló Magyar Társaskörben,³ a Revíziós Ligában,⁴ a Külügyi Társaságban⁵ —, továbbá levelekben,⁶ emlékiratokban fejezték ki aggodalmukat Magyarország jövőendő sorsa iránt, aggályaikat a Kállay-kormány külpolitikájával szemben. 1942. szeptember 15-én Sombor-Schweinitzer főkapitány-helyettes jelentésében arról tájékoztatta a belügyminisztert, hogy Makay—Petrovics György, az Újság főszerkesztőjének lakásán a „baloldali és pártunkívüli képviselők” több ízben értekezletet tartottak, amelynek tárgya: a kormány külpolitikájával szemben, annak megváltoztatására indítsanak akciót.⁷ Hasonló célú összejöveleteket tartottak a legitimista vezér Sigray gróf lakásán is.⁸ Az SZDP bizalmas belpolitikai ismertetője is arról adott hírt, hogy élénk politikai tevékenység van kibontakozóban azoknál „a vezető rétegeknél”, akik „egyre tisztábban kezdik látni, hogy Németország nem nyerheti meg a háborút”. Különösen fontosnak tartotta aláhúzni, hogy a felsőházban erős a tengely vereségét látók és „a magyar függetlenségért aggódók, a magyar ipar elnyomásának megakadályozását” sürgetők tábora. „Polgári politikusok, továbbá egyetemi tanárok, nagypapok, írók, arisztokraták és hírlapírók egyre inkább igyekeznek a kormány tudomására hozni azt a véleményüket, hogy kevés valószínűséget látnak a tengelyhatalmak győzelmére” — állapította meg a már fentebb is idézett belpolitikai tájékoztató.⁹

¹ Churchill moszkvai utazásának egyik fő célja az volt, hogy megmagyarázza a második front elmaradásának okait és ígéretet tegyen az európai második frontnak 1943-ban való megnyitására. Erre vonatkozóan lásd *И. Жемков: Дипломатическая история второго фронта. Международная Жизнь, 1961. 8.*

² Uo.

³ A Magyar Társaskör tagjai között találjuk Bethlen híveit, a liberálisabb nagypolgárság csoportjait, Baráti Huszár Aladár vezette Törzssökös Magyarok Egyesületének tagjait, Rassay csoportját, a kisczardapárt vezetőit, keresztény politikusokat: báró Apor Vilmost, Ravasz Lászlót stb., továbbá a legitimistákat, liberális lapok főszerkesztőit. (*Szakasits Árpád* szóbeli tájékoztatója alapján.)

⁴ Széchenyi Könyvtár. Kézírttár. *Bajcsy-Zsilinszky Endre személyi hagyatéka* (a továbbiakban *Bajcsy-hagyatéka*.) 28/5.

⁵ A Párttörténelmi Intézet Archívuma (a továbbiakban PI Archívum) Népszava szerkesztőség, 1942/2.

⁶ A levelek közül érdekesebb báró *Feilitzsch* levele (Országos Levéltár — a továbbiakban OL. — *Kállay* levelezései, 4. cs.), *Kornis Gyuláé* (OL. *Kállay* levelezései, 11. cs.), *dr. Teleky Dezsőé* (OL. *Kállay* levelezései, 8. cs.), *Nemeskéri Kis Gézáé* (OL. *Kállay* levelezései, 6. cs.), *Minka János* plébánosé (Uo.), *dr. Szóts Miklósaé* és *Szakácsi Gézáé* (OL. *Kállay* levelezései, 7. cs.)

⁷ PI Archívum, BM VII. res. 1942—7—20932.

⁸ *Szakasits Árpád* személyes közlése.

⁹ PI Archívum, BM VII. res. 1942—7—20932.

Egymás után kapta kézhez Kállay miniszterelnök a különböző politikusok által összeállított emlékiratokat; többek között Tombor Jenőét,¹⁰ a Magyar Nemzet külpolitikai rovatának vezetőjét, aki egyben katonai szaktektintély is volt, Bajcsy-Zsilinszky Endréét,¹¹ az alá nem írt, „a magyar közélet számos konzervatív felfogású tagjától” címet viselő emlékiratot,¹² továbbá Kállay közeli barátjának — minden valószínűség szerint Barcza György volt londoni követnek — memorandumát.¹³ Ugyancsak politikai körökben ismertté vált Kiss János nyugalmazott altábornagy, „Jelenlegi honvédelmi helyzetünk” cím alatt írt katonai helyzetfelmérő írása.¹⁴ Ha ezek a dokumentumok időbeli keletkezésük, hanghordozásuk, élességük tekintetében el is térnek egymástól, tartalmuk, mondanivalójuk azonos. Megegyeznek abban is, hogy e memorandumok tartalma széles körben ismert volt, s elküldésre csak az uralkodó osztályok nyugatbarát képviselőinek egyetértése után került sor.¹⁵

A memorandumokban foglaltak két fő kérdés köré csoportosíthatók: kül- és belpolitika.

Külpolitikai vonatkozásban mind a memorandumok, mind a már említett összejövetelek résztvevői, illetve a levélírók egyetértettek abban, hogy Hitler elvesztette a háborút. A Hitler-ellenes csoportok a nyugati hatalmakkal való hadiállapot beállta, s főleg az 1941-es moszkvai kudarc óta igen élénk figyelemmel kísérték a szovjet—német arcvonalon zajló katonai eseményeket. Már 1942 nyarán — a német fasiszták támadása csúcspontjának „másnapján” — arra a megállapításra jutottak, hogy Hitlert vereség fenyegeti. Közülük egyesek világosan látták, hogy amíg 1941 nyarán a német támadás megindulását követően 190 hadosztály támadt¹⁶ a Szovjetunióra és 2500 km-es arcvonalszakaszon tört előre, addig 1942 tavaszi-nyári hadműveletek során 237, majd 266 fasiszta magasabbegység¹⁷ támadott csupán 300 km szélességben, s eredményei messze mögötte maradtak az 1941-es sikereknek.¹⁸ Ugyanakkor a szovjet hadsereg — bár igen súlyos vereségeket szenvedett — képes volt felfogni a támadást, sőt már 1942 nyarán sikeres ellentámadást indítani Moszkva térségében.

Még élénkebb figyelemmel kísérték a nyugati nagyhatalmak afrikai sikorsorozatát, különösen annak lehetőségét, hogy az angol és amerikai csapatok kijutva a Földközi-tengerre, partraszállást kísérelhettek meg a Balkánon, főleg a nyugati szövetségeseik iránt egyre nagyobb jóindulatot tanúsító semleges Törökországon keresztül.¹⁹

Az események láttán Bajcsy-Zsilinszky 1942. szeptember 22-i memorandumában írta a következőket: „Az 1942-es eredmények... eddig kétségtelenül mélyen alatta maradtak... a tavalyiaknak. Maga a német támadás frontjának korlátozása a kaukázusi területre, miközben valamennyi többi frontszá-

¹⁰ PI Archívum. A/XV. II/1/1942/126.

¹¹ Bajcsy-hagyaték. 28/6.

¹² Uo. — Az emlékirat bevezetőjében megállapítja: „A világháború legutóbbi katonai és politikai fordulatai a magyar közéletnek számos konzervatív felfogású tagját arra kényszerítik, hogy a viszonyok által rájuk kényszerített, vagy magukra nézve kötelezőnek tartott eddigi tartózkodásukat a most a nyilvánosság szigorú kizárásával megtöriék, a nemzet helyzetén, jövőjén töprengve, a megoldás útjait és módjait keressék.”

¹³ PI Archívum. Külügyi anyag. 1/15.

¹⁴ Bajcsy-hagyaték. 28/42. — Kállay memoárjában egyetlen, 1942 őszén kapott emlékiratról sem emlékezik meg, mert tartalmuk arra vall, hogy ebben az időben Kállay ugyancsak derekasan kiszolgálta Hitlert.

¹⁵ Tombor emlékiratáról Sombor megjegyzi, hogy tartalmát megtárgyalta különböző politikusokkal, nyugalmazott katonatisztekkel, főleg Bethlen István embereivel. Támogatta Sig-ray és a legitimista vezérkar is. (PI Archívum. A/XVIII. 1/1942/126.)

¹⁶ Az SZKP története. Budapest, Kossuth, 1959. 654. o.

¹⁷ Uo. 679. o.

¹⁸ Bajcsy-hagyaték. 28/42. és 28/6.; továbbá PI Archívum. A. XVII/1/1942/126. és Külügyi anyag. 1/15.

¹⁹ Bajcsy-hagyaték. 28/42.; PI Archívum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.

kaszon az oroszok támadnak... valóban elgondolkoztató tünet. A Hitler-el- lenes koalíció javára billenti a mérleget az a körülmény is — írja —, hogy a megszállt országok népei nem hajlandók a német elképzelésű és vezetésű új Európa építői közé állni. Annál kevésbé, mert nem is hisznek a németek vég- ső győzelmében, józanul nem is hihetnek benne.”²⁰ Egy hónappal később ha- sonló véleménynek adott hangot Kiss János is. „Németország immár 16 hónap óta tartó teljes katonai erőkifejtése Keleten nem hozta meg a várt sikert... A szovjet birodalom nagy veszteségeket szenvedett, hatalmi súlya csökkent, de olyan nagy életerőről tesz tanúbizonyságot, amellyel szemben szétfoszla- nak a birodalom belső szétesésére támaszkodó remények...” Majd így foly- tatta: „Figyelembe véve azon körülményt, hogy az észak-afrikai hadszíntéren és a meghódított területek megszállására alkalmazott katonai erőktől elte- kintve az egész német véderő 1942. évben is Keleten nyert alkalmaztatást és erőkifejtését zavartalanul a Szovjet ellen érvényesíthette, feltűnő az 1942. év teljesítményeiben mutatkozó visszaesés. Mindebből nem akarok messze- menő következtetést levonni. Egyet azonban már most megállapítok: a né- met birodalom erőkifejtése az európai szárazföldön a csúcspontján túl van...” A szovjethatalom viszont „rendkívüli szívóssággal rendelkezik, élet- ereje pedig túlszárnyal minden eddigi elképzelést.”²¹ Ehhez hasonló megállapí- tásokat tartalmaznak a többi emlékiratok²² s a különböző összejöveteleken ki- fejtett álláspontok is.²³

Az a felismerés, hogy a tengelyhatalmak Hitler oldalán elvesztik a háborút, arra készítette e csoportokat, hogy felvázolják maguk, s mindenekelőtt a Kál- lay-kormány előtt Magyarországnak a tengelytől való fokozatos és óvatos el- távolodása lehetőségeit és módjait. Az óvatos visszavonulást a következők- ben jelölték meg: a kormány igyekezzen minden erővel érvényesíteni a há- romhatalmi szövetségen belül az ország egyenjogúságát,²⁴ ne adjon több ka- tonát Hitlernek a keleti arcvonalra,²⁵ fokozatosan vonja vissza a már kint- lévő 2. Magyar Hadsereget,²⁶ csökkentse a német fasisztáknak nyújtandó gazdasági segítséget.²⁷

Funk német gazdasági miniszter látogatása és a vele kötött egyezmény²⁸ a németek eddig is rendkívül magas gazdasági követeléseit nemhogy csökken- tette volna, hanem még tovább növelte. Különösen érzékenyen reagáltak a németellenes csoportok a magyar gazdasági érdekeket sújtó kliring egyez- ményre és a németek ama kívánságának teljesítésére, hogy a magyar hadiipar termelésének zömét Németországnak adják át. Ez komolyan veszélyeztette a haditechnikailag rendkívül elavult magyar hadsereg korszerűsítését. Ennek következtében veszélyben forgott az a tervük, amely egy korszerűen felsze-

²⁰ Bajcsy-hagyaték. 28/6.

²¹ Uo. 28/42.

²² 1942. december 25-én keletkezett emlékirat pedig többek között leszögezi: „Az oroszok 15 hónapos visszavonulásai, veszteségei után még mindig képesek komoly offenzív művele- tekre és a front különböző szakaszain tudnak a németekre csapást mérni... Eppen Sztá- lingrádnál állt ez be, amelynek elfoglalásához a Führer egész presztízset leköltötte. Tegnap Sztálingrád, ma Voronyezs, s ki tudja, holnap milyen meglepetés jön, mert hiszen látható, hogy a kezdeményezés teljesen náluk van és a németek mindenütt deffenzívába kényszerül- tek.” (PI Archivum, Külügyi anyag. 1/15.)

²³ Az SZDP 1942. október 24-i bizalmas külpolitikai ismertetőjében megállapítja: „amikor a szövetségesek ereje kétségtelenül állandóan növekszik, a németek harci gépezete szemmel láthatóan a kifáradás bizonyos jeleit mutatja”. (Népszava szerkesztőség. 1942/2.)

²⁴ Bajcsy-hagyaték. 28/6.; PI Archivum. A/XVII/1/1942/126.

²⁵ Uo. és 28/42.; PI Archivum. Külügyi anyag. 1/15.

²⁶ E megállapítással a rendelkezésünkre álló összes emlékiratban találkozunk.

²⁷ Bajcsy-hagyaték. 28/6.; PI Archivum. Külügyi anyag. 1/15. és PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.

²⁸ A németek gazdasági követeléseire vonatkozóan lásd Ránki György: Emlékiratok és valóság. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1964.; Berend T. Iván—Ránki György: Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. és Lőrincz Zsuzsa: A náci csizma nyomában. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1961.

relt, sértetlen magyar hadsereg révén biztosította volna a „szentistváni birodalom” feltámadását, Magyarország vezető szerepét Közép-Európa, a Duna-medence újjászervezésében.²⁹

Elérkezettnek látták az időt, hogy a tengelytől való elszakadás diplomáciai előkészületei is megtörténjenek. Fontosnak tartották a miniszterelnök és külügyminiszter személyes különváltatását — mégpedig „politikailag szintelen, mesterségbeli diplomatát” javasoltak külügyminiszternek. Ez megkönnyítene — állapították meg — a miniszterelnök bátrabb politikai elhatározásait és bizonyos esetekben a kormányelnök nem önmagát, hanem csak a külügyminisztert cáfolná meg. További miniszteri cseréket is szükségesnek láttak, elsősorban Reményi Schneller Lajos pénzügyminiszter leváltását sürgették. Javasolták, hogy a semleges államok fővárosaiban a kormány cserélje ki a követeket. „Már most kell keresni az alkalmat, hogy semleges államokba eljussanak olyan magyarok, akik a magyar álláspontot megindokló, azt megértető érveket tudnak ott képviselni . . .”³⁰ Továbbá „meg kell nyerni azon országok jóindulatát, amelyek a nyugati hatalmakkal a magyar ügy támogatói lehetnek.” Ismét szorgalmazták, hogy a kormány a tengelyen belül erőteljesebben támaszkodjon Olaszországra. Első helyen említették Törökország jóindulatának a megnyerését, a török—magyar barátság elmélyítését. Javasolták továbbá, hogy a kormány keressen kapcsolatot a lengyel és szerb emigráns kormányokkal is.³¹

Fontosnak tartották, hogy a kormány fokozottabban támaszkodjon a szociáldemokrata párt nyugati kapcsolataira. „A második világháború eddigi eseményei azt mutatják — írják —, hogy a munkásságnak a béketárgyalásokon — elsősorban az angol munkáspártnak — sokkal nagyobb súlya lesz, mint az első világháborúban volt.” Így a magyar és nyugati szociáldemokrata pártok kapcsolataiból származó lehetőségeket feltétlen ki kell használni.³²

Ezek a németellenes csoportok, rétegek már 1938-ban is számtalan tanújelet adták annak, hogy csak azért hajlandók támogatni a német szövetséget, mert tőle remélik Magyarország revíziós igényeinek kielégítését. Most — 1942-ben —, amikor egyre világosabbá vált előttük, hogy sem Németországtól, sem az antifasiszta szövetséges hatalmaktól területi igényeik kielégítését nem remélhetik, arra spekuláltak, hogy Németország nehéz helyzetét kihasználva önállóan oldják meg Romániával szemben területi követeléseiket. Bethlen István befolyása alatt álló csoportok, a legitimisták, polgári németellenes ellenzéki politikusok, a kisgazdapárt vezetőinek egy része — élén Bajcsy-Zsilinszky Endrével — „azt állítják, hogy a magyar—román háborút — ami elkerülhetetlen szerintük — az nyeri meg, aki támad. Magyarország támadja meg adandó alkalommal Romániát.”³³ A magyar hadsereg fejlesztését, korszerűsítését és az arcvonalon lévő csapatok visszavonásának szükségességét is ezzel indokolták.³⁴

Végül foglalkoztatta e csoportokat a Szovjetunió várható szerepe az eljövendő újjárendezésben. Ebben az időben ez azonban még náluk másodlagos kérdés. Abból indultak ugyanis ki, hogy Nyugat óriási gazdasági, politikai és

²⁹ 1942 őszén a parlament költségvetési és appropriációs vitáján, majd 1943-ban is e kérdés — na burkolt formában is — ismételten előtérbe került. A már említett memorandumokban is szó esik erről, hol élesebb, hol kevésbé éles formában.

³⁰ PI Archivum. Külügyi anyag. 1/15.

³¹ PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.; Bajcsy-hagyaték. 28/5. — Kornis Gyula Kállayhoz írt levelében olyan magyar tudósokra hívta fel a kormányfő figyelmét, akiknek Nyugaton is „neve” van és a németek „idegenkednek” tőlük. (OL. Kállay levelezés. 11. cs.)

³² PI Archivum. Külügyi anyag. 1/15. — Sombor-Schweinitzer felhívta a belügyminiszter figyelmét arra, hogy Peyer Károly továbbra is tagja a Népszövetség mellett működő Nemzetközi Munkaiügyi Szervezetnek, „amelynek a háború utáni helyzet alakulásában döntő szerepe lehet.” (PI Archivum. BM VII. res. 1942-4—14507.)

³³ PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.

³⁴ Bajcsy-hagyaték. 28/6., 28/42.; PI Archivum. A/XVII/1942/126.

minden valószínűség szerint katonai fölénye a háború végén kizárta teszi, hogy a Szovjetunióknak döntő beleszólása legyen Közép-Európa újjászervezésének terveibe.³⁵

A magyar uralkodó osztályok nyugatbarát csoportjainak, valamint a hozzájuk közel álló kigazdapárti politikusoknak Hitler-ellenessége külpolitikai síkon — mint a fentebb elmondottak igazolják — elsősorban nem a fasizmus-sal való szembenállásból, hanem egy újabb háborús vereség félelméből, gazdasági és politikai önállóságuk egyre fokozottabb hitleri függéséből és főleg a területi követelések kielégítésének reménytelenségéből fakadt.

Belpolitikai álláspontjukat és a kormány felé tett javaslatukat pedig egy tényező: a fennálló rendszer védelme, a háború utánra való átmentése és a béketárgyalásokon a rendszer „szalonképessé tétele” határozta meg. A belpolitikai kérdésekben kétségtelenül nagyobb a különbség a nyugati orientációjú polgári, kispolgári rétegek két szélső csoportja: Bethlen István hívei és a jobboldali kigazdapárt vezetői között. Amíg Bethlenék a rendszer változtatlan átmentésén fáradoztak, a kigazdák a rendszeren belül bizonyos demokratikus reformokat feltétlenül szükségesnek tartottak. Amíg Bethlenék egy sértetlen erőszakszervezetre támaszkodva remélték céljaikat elérni, addig a kigazdák bizonyos szerepet szántak a tömegeknek is. E két szélsőséges álláspont között helyezkedtek el a többi csoportok.

Belpolitikai síkon a kormány előtt álló legfőbb feladatnak 1918 megismétlődésének megakadályozását tartották. A kormány részéről olyan belpolitika vitelére van szükség — állapították meg —, amely „a különböző társadalmi rétegeknek radikális irányba való elhajlását felfogja” és „egy nemzetmentő konzervatív irányba tereli”.³⁶ A háborús terhek növekedése, a fokozódó véráldozat, a háborús vereség előszele a dolgozó tömegek körében növekvő elégedetlenségben már érezhető volt. 1942 nyarán a tömegek elégedetlenségének erőteljes, nyílt jelentkezését³⁷ sikerült ugyan megakadályozni a munkás- és dolgozó paraszttömegek radikális elemeinek, a kommunistáknak, baloldali szociáldemokratáknak, szakszervezeti tagoknak a kiemelésével, internálásával, az arcvonalra küldésével, illetve bebörtönzésével. 1942 őszén azonban már mind több jel mutatott arra, hogy az 1941—42. évinél erősebb, főleg gazdasági és szociális vonalon jelentkező háborúellenes mozgalommal kell számolniuk. Különösen súlyosan ítélték meg, hogy az értelmiség nagy részében a „szilárd győzelmi hit” megingott és „lelki kételkedés”, „bizonytalanság” kezd kialakulni.³⁸

Mi tehát a teendő? — tették fel a kérdést. A választ talán Bajcsy-Zsilinszky Endre által írt memorandum összegezte a legvilágosabban. A kormány támogatásával és közreműködésével olyan tengelyellenes „ellenzék” kell létrehozni, melyben szőnyeg jutnának a felsőház legnagyobb ellenzéki értékei, élükön Bethlen István gróffal, helyet kapna benne a kigazdapárt, a szociáldemokrata párt és a polgári Szabadságpárt. Ezeknek az erőknek a kormány

³⁵ Uo.

³⁶ Bajcsy-hagyaték. 28/34.

³⁷ A munkásosztályra vonatkozóan részletesebben lásd *Kövágó László—Pintér István: Munkássors — munkásgond. 1962. A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején. Összeállította: Kádár Iván. Budapest, Szikra, 1956.* — megfelelő részeket. A parasztságra vonatkozóan *Kiss Dezső: Parasztsors — parasztgond. Budapest, 1960.; Pintér István: A dolgozó parasztság helyzetéről és a háborús nyomor elleni harcáról (1941—1944) Párttörténeti Közlemények, 1963. 3. sz.; Földmunkás és parasztmozgalmak (1848—1948) Budapest, MEDOSZ kiadás, 1962. II. — megfelelő rész.*

³⁸ *Bajcsy-hagyaték. 28/6.* — Egy másik helyen Bajcsy a következőket írja: „Újból hangsúlyozni szeretném, minél tovább késik ez a főlzabadulása a politikai véleménynyilvánításnak és vele a mesterségesen elmaszkírozott, szinte eltüntetett, de elevenen élő *másik Magyarországnak*, annál kevésbé alakulhat ki az erős és tiszta egyéniségek vezetése alá kerülő *másik magyar front*, s annál gyöngébbre sikerül a közelgő vízőzön elé építendő gát.” (*Bajcsy-hagyaték. 28/5.*)

egyre nagyobb lehetőséget adna a parlamentben, a sajtóban. Velük szemben enyhítené a cenzúrát, szabadabb mozgást biztosítana a pártok számára, elsősorban tömegkapcsolatok megteremtésében. Az ellenzékre kettős, egymástól elválaszthatatlan feladat hárulna — állapította meg Bajcsy-Zsilinszky: az egyik a rend föltétlen, hősies erőfeszítéssel, mindenáron való fenntartása; a másik az országra megmentése. „A rendfenntartás terhét — csak akkor vehetik vállukra ezek a pártok, ha a kényszerű hallgatás fel nem őrli tömegeikkel való kapcsolataikat, tekintélyüket, népszerűségüket”³⁹ (kiemelés tőlem — P. I.). Ha nem is ennyire világos, de hasonló álláspontot képviseltek a már említett memorandumok is.

Ezen alapvető kérdés mellett még két probléma sürgős rendezését tartották elengedhetetlen belpolitikai feladatuknak, mégpedig a zsidó- és a nemzetiségi kérdés humánus megoldását. A magyar uralkodó osztályok e csoportjait különösen aggasztotta az a körülmény, hogy a kormány újabb zsidóellenes rendeleteket adott ki, vagy tervez kiadni, hogy a kormány tudtával egymást érik a zsidóellenes pogromok az országban, ugyanakkor Nyugaton nem múlik el nap, hogy vezető államférfiak, az egyházak képviselői, írók, közéleti személyiségek súlyos szavakkal meg ne bélyegeznék a zsidóüldözést. A Kállyhoz eljuttatott egyik emlékirat szerint Nyugaton a zsidókérdésben való állásfoglalást választó vonalnak tekintik a náciizmus és a nyugati demokrácia között. A magyar események azt bizonyítják, hogy már eddig is súlyosan elköteleztük magunkat a náciizmus mellett. E kérdésben egyetlen megoldás célravezető: a kormány „minden további zsidóellenes intézkedéstől tekintsen el”.⁴⁰ Hasonló szempontok indokolták a nemzetiségi kérdés rendezését, s főleg az 1942 januári délvidéki vérengzést elkövetők felelősségre vonását, az áldozatok és hozzátartozóik kártalanítását és rehabilitálását.

E két kérdés Bajcsy-Zsilinszky Endre appropriációs vitában való felszólalásával és a délvidéki eseményekkel kapcsolatos interpellációjával az 1942-es őszi parlamenti ülésszak középpontjába került. Mint ismeretes, a szélsőjobboldal belefojtotta a szót Bajcsy-Zsilinszkybe interpellációjának elmondása során.⁴¹ Ugyancsak sok szó esett ezekről a felsőház ülésén is.⁴² Az eseményeket követően fogalmazta meg Bajcsy-Zsilinszky Endre azt a memorandumot, amelyet a kormánypárton kívül álló Hitler-ellenes országgyűlési képviselők, felsőházi tagok, a keresztény püspöki kar aláírása után a kormányzóhoz és a miniszterelnökhöz kívánt eljuttatni újabb tiltakozásként a zsidóüldözés, a munkaszolgálatosok helyzete és az újvidéki események miatt, s megjelölve a kibontakozás lehetőségeit. A memorandumot 1942 végén mintegy 30-an, zömében országgyűlési képviselők alá is írták.⁴³ További aláírások is várhatók voltak, elsősorban a katolikus püspöki kar részéről.⁴⁴ Végül is a memorandum az aláírást elutasító Rassay Károly magatartásán és a hercegprímásnak

³⁹ Bajcsy-hagyaték. 28/6.

⁴⁰ PI Archivum. Külügyi anyagok. 1/15.

⁴¹ Erre vonatkozóan részletesen lásd Képviselőházi Napló XV—XVI. kötetét.

⁴² PI Archivum. Népszava szerkesztősége. 1942/2.

⁴³ A memorandumot aláírta: Makray Lajos, gróf Zichy János, gróf Apponyi György, Baráti Huszár Aladár, őrgróf Pallavicini Alfonz, gróf Eszterházy János, Süllő Géza, őrgróf Pallavicini György, gróf Pálffy Géza, herceg Celevalchi Károly, gróf Széchenyi László, Tildy Zoltán, gróf Sigray Antal, Gratz Gusztáv, Horváth Zoltán, Révész László, Varga Béla, Szemere Béla, Nagy Ferenc, Csorba János, Bárány L., B. Szabó István, Váci Lajos, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szentiványi Lajos, (Széchenyi Könyvtár. Bajcsy-hagyaték. 28/32.) — Az aláírások eredetiek. A PI Archivumban az SZDP titkárság 1941—1944 anyagai között megtalálható ugyanez a memorandum, rajta további aláírások: Házy András, Kövér János, Vásáry István és a szociáldemokrata képviselők közül: Peyer Károly, Szeder Ferenc és Kéthly Anna.

⁴⁴ Báró Apor Vilmos győri megyéspüspök Bajcsyhoz küldött levelében közli, hogy a memorandummal egyetért, de aláírásához a hercegprímás engedélye szükséges. Egy másik levelében arról tájékoztat, hogy a hercegprímás nem járult hozzá az aláíráshoz. Majd közli, hogy az ügyben személyesen fogja felkeresni Serédyt és meggyőzni az aláírás fontosságáról. Javasolja a többi püspök, főleg a kalocsai érsek megnyerését is. Apor látogatása sem jár sikerrel. (Bajcsy-hagyaték. 28/122.)

a püspöki kar aláírását megtiltó döntése folytán bukott meg. Egymás után visszavonták támogatásukat azok is, akik korábban a memorandumot már aláírták.⁴⁵

Fontos szerepet kapott a memorandumokban a hadsereg politikai állásfoglalásának, a vezérkar és a kormány viszonyának kérdése. Kiss János említett tanulmányában hosszasan vizsgálja annak okait, miért vált uralkodóvá a hadsereg tiszti állományában a németek iránti feltétlen rokonszenv és a porosz szellem. Megállapítja ennek káros vonását és fonákságát, s már most céloz e szellem megváltoztatásának szükségességére és a tisztikar bizonyos átcsoportosítására (Ismeretes, hogy e kérdést teljes részletességgel 1943 őszén fejti ki egy másik munkájában). Kiss tábornok továbbá azt is hangsúlyozza, hogy meg kell szervezni Magyarország önvédelmét saját erőnkéből, ebben semmi esetre sem támaszkodhatunk a németekre.⁴⁶

Egy másik memorandum elsősorban a legfelső politikai és katonai vezetés egymáshoz való viszonyának súlyos fogyatékoságait bírálja és gyors változtatásokat javasol. Hangsúlyozza, a kormánynak tudnia kell mindenről, amit a felső katonai vezetés határoz, mert ellenkező esetben veszélyes, megengedhetetlen helyzet elé kerülhet az ország. Helytelenítik, hogy a polgári és katonai közigazgatás területén működő katonai szervek messze túllépjék hatáskörüket. „A háború nem indokolhatja azt a tényt, hogy az ország politikai közigazgatása, valamint ipari és mezőgazdasági termelése ma már a katonai szervek kizárólagos ellenőrzése és befolyása alá került.”⁴⁷

Összegezve: a magyar uralkodó osztályok konzervatív, nyugatbarát csoportja a Független Kisgazdapárt vezetésének támogatását is élvezve 1942 második felében — Hitler várható vereségéből kiindulva, valamint az első világháború tapasztalataira támaszkodva — olyan változtatásokat sürget a kormány bel- és külpolitikájában, amely a háború végkifejlődése idején Magyarországot nem találja egyértelműen a tengely oldalán, másrészt pedig maga mögé állítja az ország népének többségét, *megakadályozza az ország forradalmi irányú fejlődését, biztosítja Magyarország döntő szerepét Közép-Európa, elsősorban a Duna-medence háború utáni újjárendezésében.* A nyugatbarát, Hitler-ellenes csoportok javaslatait Kállay sok vonatkozásban megfogadta, de csak 1943 tavaszán. 1942 őszén a kormány — ha tett is néhány óvatos visszalépést külpolitikájában — *fő vonala továbbra is a tengely melletti kiállás volt.*

Kállay miniszterelnök 1942. október 22-én — az őszi parlamenti ülészak megnyitása előtt — a Magyar Élet Pártja pártértekezletén hangsúlyozta, hogy kormánya irányelvei „ma is változatlanok *kül- és belpolitikai vonatkozásban egyaránt.*” „Ez a változatlanság külpolitikai irányban *rendíthetetlen hűséget és becsületes kitartást jelent szövetségeseink oldalán...* Még meg kell említenem — folytatta —, hogy a hűségen túl teljes mértékben teljesítjük szövetségeseink iránti kötelességünket, s amennyire erőnktől telik, áldozatokra is készek vagyunk érte.” A kormány belpolitikájának legnagyobb követelményeként a belső béke fenntartását jelölte meg, mert „a belső béke és nyugalom fenntartása az, amitől ennek a nemzetnek a jövője függ... Mert végkifejlődésben *az a nemzet nyeri meg a háborút, amely a legnagyobb erőt, a legnagyobb konszolidációt és a legnagyobb biztonságot mutatja, amely kezében*

⁴⁵ Lásd *Rassay Károly* levelét Sigrayhoz (28/158) és *Sigray* levelét Bajcsy-Zsilinszkyhez (28/163). — Sigray 1943. január 22-i Bajcsyhoz intézett levelében a voronyezsi események miatt is időszerűtlennek tartja a memorandum beadását, „... az az érzésem — írja —, hogy ma mindenki a legutóbbi fájdalom és döbbenetes események hatása alatt állván, a bényújtással egyelőre nem szabad túlságosan sietni. Talán jobb lesz megvárni, amikor a katasztrófából annyira felocsúdunk, hogy annak méreteit és horderejét, ha lehet kissé tisztábban lássuk.”

⁴⁶ *Bajcsy-hagyaték.* 28/42.

⁴⁷ Uo. 28/34.

tudja tartani a saját népe feletti uralmat”.⁴⁸ Hasonlóan foglalt állást Kállay parlamenti felszólalásában,⁴⁹ a felsőházban elmondott beszédében,⁵⁰ s lényegében e gondolatok jegyében összegezte 1943 január elején megtartott minisztertanácsi ülésen az 1942-es esztendő főbb külpolitikai vonatkozásait.⁵¹

Kállaynak a MÉP értekezletén elmondott beszédéről állapította meg az SZDP bizalmas tájékoztatója, hogy „általános feltűnést és súlyos aggodalmakat” keltettek az uralkodó osztályok egyes csoportjaiban. „Hosszú idő óta először fordult elő, hogy egy miniszterelnöki beszéd a kormánypártnak nem a jobb, hanem a baloldalán keltett némi visszatetszést. Kormánypárti képviselők és felsőházi tagok aggodalmaikat fejezték kiafelett, hogy Kállay éppen most, amikor a jövő szempontjából a magyar kormánynak fokozott óvatosságot kell tanúsítani, mondott el egy ilyen tónusú beszédet.” A tájékoztató mindehhez még hozzáfűzi, hogy e körökben „bizonyos megdöbbenést kelt minden olyan lépés, amely nehezebbé, sőt lehetetlenné teszi a visszafelé vezető utat”.⁵²

Kállay tehát még nem volt hajlandó változtatni politikájának fő vonalán. Ezért 1942 őszén még nem nagyon beszélhetünk „hintapolitikáról”. Azt azonban látni kell, hogy a kormányon belül is harc dúlt a németek feltétlen kiszolgálása és az óvatos visszavonulást sürgetők között. Ezt a harcot a kormányban 1942 nyarán, illetve kora őszén történt változás indította el. Ismeretes, hogy Kállay megvált a feltétlen németbarátságáról közismert Hóman Bálint kultusz- és Bartha Károly honvédelmi minisztertől, s helyébe a „hagyományos bethleni politikához” ragaszkodó Szinyei Merse Jenő és Nagybacsoni Nagy Vilmos került. Ugyancsak a Bethlen-csoport — elsősorban Baranyai Lipót, a Nemzeti Bank elnöke — részéről éles támadások érték a németekkel kötött kliring egyezmény, valamint az 1943-as túlzott költségvetés miatt a kormányon belül a németek legfőbb támogatóját, Reményi Schneller pénzügyminisztert.⁵³ A végrehajtott minisztercserékkel a feltétlen németbarát csoport a minisztertanácson belül jelentősen meggyengült és a legfontosabb pozíciók a pénzügyminisztérium kivételével angolszász orientációjú miniszterek kezében voltak.⁵⁴ Kállay ez időben még arra törekedett, hogy a minisztertanácson belül növekvő ellentéteket feloldja.

Kállay 1942-ben nyugat felé tett lépéseiben megelégedett annyival, hogy személyesen ovtá a lapok főszerkesztőit, hogy idegen, „akár ellenséges államok államfőit személyükben támadjanak”.⁵⁵ Kállaynál realisabb ítélőképeségű, szélesebb látókörű, az ország és főleg a *rendszer megmaradását* mindig szem előtt tartó belügyminiszter, Keresztes Fischer már sokkal messzebb merészkedett, mint „főnöke”. Keresztes Fischer Ferenc a parlament október 16-i ülésén (a baloldali ellenzék tapsa közepette) kijelentette: „...nem lehet

⁴⁸ Függetlenség, 1942 október 23.

⁴⁹ Képviselőházi Napló, XVI. köt. 78—79. o.

⁵⁰ Függetlenség, 1942 december 17.

⁵¹ OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1943 január.

⁵² PI Archivum. Népszava szerkesztőség, 1942/2.

⁵³ *Bajcsy-hagyaték*, 28/34.; PI Archivum. Népszava szerkesztőség, 1942/2. — Az 1942-es őszi parlamenti ülés során Tildy, Bajcsy-Zsilinszky, Rátz Kálmán: közbeszólásaival Rassay Károly és mások élesen támadták a pénzügyminisztert. Az SZDP jól értesült forrásokra hivatkozva azt is tudni vélte, hogy Baranyai Lipót és Reményi Schneller között kiobbant ellentétek miatt a pénzügyminiszter kijelentette, hogy vagy ő, vagy Baranyai, Kállay — ugyancsak SZDP források szerint — hajlandónak mutatkozott a pénzügyminisztertről megválni, de utóbbi megmondta a dolgot (Népszava szerkesztőség 1942/2.). Később, 1943 tavaszán azonban nem Reményi Schneller, hanem Baranyai Lipót vált meg hivatalától.

⁵⁴ Mint ismeretes, a miniszterelnöki és külügyminiszteri tárca egy kézben összpontosult, élén Kállay Miklós. A belügyminiszteri tárcát Keresztes Fischer Ferenc, az ipar- és kereskedelemügyi tárcát Varga József, a honvédelmi és kultusz tárca betöltőit ismertek, a földművelésügyi tárcát Bánffy Dániel töltötte be. Velük szemben németbarátságukról közismertek voltak: a már említett Reményi Schneller, Lukács Béla és Antal István. A két utóbbi tárca-nélküli miniszter volt.

⁵⁵ PI Archivum. Népszava szerkesztőség, 1942/2.

megjósolni, miként ér véget a háború, egyetlen felelős tényező sem tudhatja és nem állíthatja határozottsággal, hogy ki fog győzni”.⁵⁶ E kijelentése miatt a szélsőjobboldal újabb támadást indított ellene.⁵⁷ Ugyancsak nagy ellenállással találkozott a felsőház reformjáról szóló törvényjavaslata, mely tovább kívánta növelni a felsőház súlyát a képviselőházzal szemben. Valamint az a körülmény is, hogy a felsőház reformjára vonatkozó javaslatot a képviselőház megkerülésével a felsőházhhoz nyújtotta be.⁵⁸

Belpolitikai vonatkozásban jobban érvényesültek azok a javaslatok, amelyekről fentebb már szó volt. Bár a szélsőjobboldali pártok — a nyilaspárt, a Magyar Megújulás Nemzeti Szocialista Pártszövetség — részéről állandó támadások pergőtüzében állt a kormány, a baloldali ellenzéki pártok, főleg az SZDP megtűrése miatt, mégis a Kállay által ismételt hangsúlyozott „belső béke”, „saját népe feletti uralom” biztosítása érdekében a háborúellenes hangulat, a tömegek elégedetlensége növekedésének arányában a terrorintézkedések állandósítása és fokozása mellett hajlandó volt engedelményeket tenni balfelé is az esetben, ha ennek fejében az érintett pártok támogatásukról biztosítják a kormányt.

Az első világháború tapasztalatai, valamint az ellenforradalmi rendszer több, mint 20 éves gyakorlata világos bizonyítéka volt annak, hogy a terror önmagában nem képes a tömegek balratolódását megállítani, sőt egy bizonyos fokon túl már a maga ellentétébe csap át, azaz növeli az ellenállást. Ezt a fasiszták által megszállt országok ellenállási mozgalma is igazolta. E felismerés készítette a kormány egyes tagjait, később Kállayt is arra az elhatározásra, hogy nagyobb politikai aktivitást biztosítsanak a tömegekkel közvetlen kapcsolatban álló pártoknak, mégpedig olyan szinten, amely e pártok jobboldali vezetőit nekik tett engedelmények révén a kormányhoz láncolja, másrészt képes a tömegek radikalizálódását a rendszer keretein belül megtartani.

1942 őszén a kormány és a baloldali ellenzéki pártok kapcsolatának rendezése azért is vetődött fel egyre sürgetőbben, mert félő volt, hogy a baloldali pártok, szervezetek, elsősorban a Független Kisgazdapárt, a Parasztszövetség, valamint az SZDP jobboldali vezetőinek önként vállalt passzivitása, másrészt az SZDP-re és szakszervezetekre mért 1942 nyári nagy letartóztatás következményei izolálhatják e pártokat tömegeiktől, felégethetik azt a hidat, amelyen keresztül lehetőség nyílna a tömegeket visszatartani a szélsőséges, forradalmi irányú fejlődéstől.

Sürgette e pártoknak adandó nagyobb „mozgási szabadságot” az a körülmény is, hogy jobboldali vezetőik — a tömegek radikalizálódásától tartva — a kormánnyal együtt, a kormányra támaszkodva kívánták a Hitlerrel való elszakadást, a háborúból kivezető utat, az ország megreformálására vonatkozó elképzeléseiket megoldani. Abban az esetben azonban, ha a kormány tovább-

⁵⁶ Uo. — Az SZDP tájékoztatója tudni véli, hogy a botrány elkerülése végett Kállay e kijelentést törölte a parlamenti naplóból. E kijelentés nem is található benne. (Képviselőházi Napló, XV. köt. 64. o.) Elhangzását azonban valószínűvé teszi az a tény, hogy Baky László a parlament november 10-i ülésén Keresztes Fischer kijelentésével kapcsolatban hangoztatta: a „miniszter olyan megjegyzést tett, hogy meggyőződése szerint nem biztos a háború kimenetele”. Keresztes Fischer tagadta, hogy ilyen kijelentést tett volna. (Képviselőházi Napló, XV. köt. 154., 196. o.)

⁵⁷ Erre vonatkozóan lásd a belügyminiszteri tárca költségvetési vitáját a parlamentben. (Képviselőházi Napló, XV. köt.)

⁵⁸ A felsőház szervezetének reformjáról szóló törvényjavaslat lényege: emelni a felsőház taglétszámát, ezzel kiküszöbölni azt a veszélyt, hogy fontos kérdésekben a két ház közös ülésén leszavazhassák a kisebb létszámú felsőházat. S miután köztudott volt, hogy a felsőház többsége ellenezte a feltétlen németbarát politikát, főleg a hitlerista módszerek bevezetését Magyarországon, mivel minden törvényjavaslat csak a felsőház jóváhagyása után válik törvénnyé, a felsőház további erősítése komoly akadályokat támaszthatott a többségében német orientációjú képviselőház munkája elé. A Magyar Megújulás Nemzeti Szocialista Pártszövetség deklarációjában tiltakozott a törvényjavaslat ellen. (Képviselőházi Napló, XV. köt. 121—139. o. és Függetlenség, 1942 okt. 23.)

ra is mellőzi javaslataikat, elutasítja felajánlkozásukat, éppen tömegeik megtartása, a nyugati szövetségesek bizalmának megnyerése, a háború utáni „újjárendezésben” való feltétlen részvételük érdekében kénytelenek szembefordulni a kormánnyal és vállalni a kényszerű kockázatát a kommunistákkal való együttműködésnek (ennek jelei 1942 tavaszán a Magyar Történelmi Emlékbizottság létrejöttékor már mutatkoztak), és 1918-hoz hasonló események kibontakozásának.

1942 őszén mind több jel mutatott arra, hogy a Kállay-kormány a „belső béke” és „1918” elkerülése érdekében egyre határozottabban kíván a baloldali pártokra támaszkodni. Ezekből az eseményekből ítélve, helyesen állapította meg az SZDP a Kállay-kormány politikájának várható fő irányát. „A Kállay-kormány szeretné megvalósítani a belső egységet, illetőleg azoknak a pártoknak és rétegeknek az összefogását, akik *nem akarnak gyökeres átalakulást.* (Kiemelés tőlem — P. I.) Éppen ezért, olvashatjuk a továbbiakban, bár — amennyire pozíciójának tartásához szükséges — kiszolgálja a tengelyt, lehetőleg nem akarja magát az angolszász oldal előtt sem szélsőségesen németbarátnak mutatni.”⁵⁹

1942 őszén a Független Kisgazdapárt és a Parasztszövetség vezetői részben a tömegek nyomására — s főként az uralkodó osztályok nyugatbarát csoportjainak álláspontjának ismeretében — kezdik feladni a „lábhöz tett fegyver” álláspontját. S bár „szabad, független, erős és boldog Magyarország” megteremtéséről szónokolnak, sokat megmagyaráz ennek tartalmából, ha figyelembe vesszük, hogy e célt Gaál Gáspár⁶⁰ és Nagyatádi Szabó István⁶¹ szemlében kívánják megoldani.

Az 1942-es őszi parlamenti ülészekon a háborúba lépés óta első esetben fordul elő, hogy a Független Kisgazdapárt képviselői közül nemcsak Bajcsy-Zsilinszky Endre, hanem Tildy, részben Nagy Ferenc, Varga Béla is fellép a német fasisztákat kiszolgáló politika, a zsidóüldözések ellen, tiltakoznak a közellátás területén mutatkozó visszasságok, a parasztságot sújtó beszolgáltatási terhek és rendkívül magas ipari árak ellen. De mindjárt hozzáteszik; tiltakozásuk alapja nem annyira a politikai szembenállás, hanem a kormány segítése a háborús termelés fokozásában,⁶² a belső béke megszilárdításában, a „rendszer szociális és lelki előfeltételeinek” biztosításában. „A szociális feltételek megteremtése — hangoztatják — a kormány feladata, a lelki előfeltételeken az egész magyar társadalomnak kell munkálkodnia” — tehát a kisgazdapártnak is.⁶³

A legnagyobb meglepetés erejével hatott Tildy Zoltánnak a szociáldemokrata párt legalitása melletti kiállása.⁶⁴ Egyes nyugatbarát politikusok, de maga a szociáldemokrata párt is a kisgazdáknak ezt a lépését úgy értékelték, mint felkínálkozást a szociáldemokrata párttal való együttműködésre. Sokan e nyilatkozatot olyan kiindulási pontnak tekintették, amely „előmozdíthatja kilátásait egy jövőben megalakuló demokratikus blokknak”.⁶⁵ Kétségtelen, az SZDP-vel való együttműködési készség a kisgazdapárt realisabb gondolkodású vezetőinek, valamint a pártban helyet foglaló demokratikus erők

⁵⁹ PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.

⁶⁰ Független Magyarország, 1942 október 26.

⁶¹ Független Magyarország, 1942 november 2.

⁶² „Akinek az intézkedésben vagy tanácsadásban nem nyílik alkalm a maga véleményét, kifogásait megmondani — állapította meg Nagy Ferenc —, annak most leginkább az a kötelessége, hogy hallgasson és még másokat is igyekezzék meggyőzni, csillapítani, csendesíteni akkor, amikor az elégedetlenség hangjai elő akarnak törni... Vannak azonban idők, amikor nemcsak nem lehet, de nem is szabad hallgatni, mert a hallgatással árt a közéleti ember... a legfontosabb háborús tényezőnek, a termelés országos érdekeinek.” (Képviselőházi Napló, XV. köt. 280. o.)

⁶³ Képviselőházi Napló, XVI. köt. 231. o.

⁶⁴ Uo. 230. o.

⁶⁵ PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.

súlyának növekedését tükrözte a párton belüli reakciós erőkkel szemben. Bár a felkínálkozás *nemcsak*, s talán nem is elsősorban a tengely ellen, hanem a baloldali, következetesen demokratikus, a kommunisták vezetését igénylő erők ellen irányult, valamint egy leendő „demokratikus blokkon” belüli vezető szerep biztosítását célozta, mégis magában hordta egy szélesebb nemzeti összefogás lehetőségeit. 1942 őszén — a háború előtt Amerikába emigrált volt kisközgazda vezérhez — Eckhardt Tiborhoz írott levelükben ez a kettősség világosan jelentkezik. Úgy vélik, hogy az új Magyarország felépítésében a kisgazdapártnak fontos szerep kell, hogy jusson. Ehhez a munkálkodást már most meg kell kezdeni, ezért „Te (értsd Eckhardt Tibor) a túlsó hídfőt építsd, mi az innensőt próbáljuk”. Úgy vélik, hogy a munkásság és parasztság tömegeire, s főleg az SZDP-re, most jobban lehet építeni, mint az első világháború alatt, mert „a parasztság, munkásság zöme és java egészséges, jobb és magyarabb, mint 1918-ban”. Hasonló a véleményük az SZDP vezetőiről is.⁶⁶ Kérdés tehát az volt, hogy a kisközgazda vezetők által felkínált összefogásban mennyire fog megnyilvánulni az ő elképzelésük, illetve mennyire tudja ezt tömegeik radikalizmusa, a következetesen antifasiszta erők aktivitása valóban demokratikus, antifasiszta összefogássá mélyíteni. E feladat megoldásában döntő szerep várt volna az SZDP-re.

Vajon hogyan hatottak az SZDP vezetőire az 1942 őszén a szovjet—német arcvonali események, hogyan befolyásolták ezek állásfoglalásukat az antifasiszta nemzeti összefogás kérdésében?

1942 nyarán hatalmas vereséteséget szenvedett munkásmozgalom a nemzetközi és katonai helyzet kedvező alakulása következtében kezdett talpraállni. A szociáldemokrata párt és a szakszervezetek jobboldali vezetői ezt a kedvezőbb helyzetet mindenképpen a maguk javára igyekeztek kamatoztatni. A szociáldemokraták politikai passzivitása miatt türelmetlenkedő baloldali funkcionáriusokat és munkásokat a „bolsevista szervezkedés” súlyos következményeivel szerelték le, s az „óvatos”, „várakozásra” épülő politika előnyeire hivatkoztak. Csírájában felléptek minden olyan törekvés ellen, amely a kommunisták kezdeményezte függetlenségi politikát és antifasiszta összefogást szerette volna legális munkásmozgalomba „visszacsempészni”. Fő érvük ellene: a kommunisták politika érvényesülése a pártban a szervezetek legalitását kockáztatta és kockáztatja. Óvatos, a kormány bizalmát is élvező politika ellenben alkalmas a párt szervezeteinek megtartására és a háború után az SZDP-re háruló hatalmas feladatok megoldására. A „bolseviki módszerek” csak vereséteségét és a mozgalom szétverését, a párt betiltását, a szélsőjobboldali reakció előretörését eredményezhetnék.

Kétségtelen, hogy 1942 nyarán fennállott annak bizonyos veszélye, hogy a kormány betiltja a legális munkásszervezeteket, ha azok továbbra is szállást adnak a következetes függetlenségi politika zászlóvivőinek. Peyerek, akik kezdettől fogva ellenségesen szemlélték a szociáldemokrata párt fokozatos balratolódását, a jobboldali vezetés befolyásának gyengülését, most úgy vélték, hogy a munkástömegek alapos leckét kaptak. Itt az ideje, hogy belássák — ha kell beláttassák velük —, hová vezet a legális munkásmozgalomban a szociáldemokráciától idegen politika érvényesülése. A jobboldali vezetők álláspontja végső soron az volt, hogy a munkásszervezetek legalitását még a kormánnyal való együttműködés árán is biztosítani kell. Ez nem volt egyéb, mint a munkásosztály, az antifasiszta Hitler-ellenes harc feladása és háttámadása. „Áll az, hogy az opportunisták és a munkásosztály árulóí azok a pártok és vezérek — állapította meg Lenin az első világháború szociáldemokrata vezéreiről —, akik nem tudják, vagy nem akarják (ne mond, hogy nem tudod,

⁶⁶ Bajcsy-hagyaték. 28/82.

mond, hogy nem akarod), a harc illegális eszközeit alkalmazni.”⁶⁷ Leninnek ezek a megállapításai teljesen fedik az SZDP 1942 második felében folytatott politikáját.

A jobboldali szociáldemokraták természetesen belpolitikai törekvéseikben hangot adtak polgári demokratikus reformköveteléseknek is. Mindenképpen szükségesnek vélték, hogy a háború befejezése után — arról meg voltak győződve, hogy a fasiszták vereséget szenvednek — a szervezett munkásság, az SZDP a munkásosztály számának és politikai súlyának megfelelően részesüljön a politikai hatalomban, esetleg részt vegyen a kormányban is. A közélet bizonyos demokratizálását s a földreform megoldását is elkerülhetetlennek tartották. Mindennek elérését elsősorban külső, a nyugati hatalmak beavatkozásától várták, s a jobboldali szociáldemokraták saját feladatukat — németellenes magatartásuk hangoztatása mellett — csupán pártjuk és szakszervezeteik, azaz a munkásosztály szervezett erejének mindenáron való megőrzésében, illetve tömegbefolyásának növelésében látták. Helyeselték — s ha nyíltan 1942 őszén még nem is —, üdvözölték a kiscgazdák által felajánlott együttműködést, hisz a kiscgazda és szociáldemokrata elképzelések mind bel-, mind külpolitikai vonatkozásban közelálltak egymáshoz.

Az 1942 nyarán a jobboldali szociáldemokrata vezetőknek a kormány politikája iránti lojális megnyilatkozásai, valamint a már fentebb is említett nyugatbarát burzsóá csoportok sürgetése, s főleg a nemzetközi helyzet Kállayék számára kedvezőtlen alakulása arra készítette a kormányt, hogy feloldja a szociáldemokrata szervezetekkel szemben hozott korlátozó intézkedések egy részét. 1942 őszén pártnapokat, szociáldemokrata összejöveteleket engedélyezett. Sőt a háború óta első ízben lehetővé tette az SZDP vidéki választmányi üléseinek megtartását.⁶⁸ Így került sor 1942 októberében kormányérdekből is fontos két városban — Győrött és Kolozsvárott⁶⁹ a választmányi ülések megtartására. A fasiszta haderők védekezésre kényszerülésének napjaiban nagy érdeklődés kísérte az SZDP első megnyilatkozását. Pajor Rudolf főtítkárhelyettes; majd Malasits Géza országgyűlési képviselő győri beszéde azonban nem hagyott kétséget az iránt, hogy az SZDP változatlanul lojális politikát kíván folytatni a kormánnyal szemben. Pajor a gyűlésen többek között kijelentette: az SZDP „nemzetmentő munkát akar folytatni”, éppen ezért a kormányt támogatja minden olyan törekvésében, amely nem lépi túl az alkotmányosság határait. A munkások körében jelentkező türelmetlenséget azzal igyekezett leszerelni, hogy „háborús viszonyok között” vannak „olyan természetű bajok, amelyeket nem lehet megszüntetni”. Ma nem a nyilvános gyűlések fontosak — hangoztatta a továbbiakban —, hanem elég csupán, „hogy a munkásság panaszait a kormányhoz eljuttassák”. Majd hozzátette: a kormány már ígéretet tett a bajok orvoslására és mi „bízunk a miniszterelnök úrban”. Végül messzemenő támogatásukról biztosítják a kormányt minden olyan tevékenységben, „ami a rendfenntartásra irányul”. Ennek fejében csak egyet kérnek: „gondolataikat ők is szabadon terjeszthessék a munkásság körében”. Malasits Géza, a másik felszólaló — átvéve Kállay miniszterelnök legfőbb belpolitikai propagandajelszavát — hangoztatta: a szervezett munkásság nem engedi és nem is engedheti meg 1918 megismétlődését. Ezek után

⁶⁷ Lenin Művei, 31. köt. Budapest, Szikra, 1951. 88. o.

⁶⁸ Szeder főtítkárnak a belügyminiszterhez küldött levelében írta: „Tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy amint megbeszéltük, szíveskedjék intézkedni, hogy a rendőrhatalóság a választmányi ülés elé ne gördítsen akadályt.” A belügyminiszter államtitkára (Pásztóy) a levél hátlapjára piros ceruzával a következőket írta: „Sürgősen írni mindkét helyre, megengedni.” (PI Archivum. A.XVII/1/1942./71.)

⁶⁹ Győr fontos hadiipari központ volt. Az 1942-es tavaszi szabatázkísérlet, általában a rendbontás elleni fellépést célozta — mint ez a beszédekből is kiderült — az SZDP állásfoglalása. Kolozsvárott a román—magyar ellentétek kiéleződése miatt vált sürgőssé az SZDP választmányi ülésének megtartása.

nem véletlen, hogy a szociáldemokraták fellépése a gyűlésről szóló felterjesztést készítő győri rendőr-főkapitányt is meglepte.⁷⁰

A szociáldemokrata jobboldali vezetők mindenáron rá akartak szolgálni a kormány bizalmára. Buchinger Manó — a központi vezetőség tagja — a katonai fejleményekre és a várható eseményekre való tekintettel azzal a javaslat-tal fordult a párt vezetőihez, hogy a kormányhoz intézendő memorandumban az SZDP fejtse ki álláspontját s körvonalazza viszonyát a kormányhoz. Peyer ugyan korainak tartotta és ellenezte a memorandumot, Buchinger azonban — számunkra különösen érdekes — a memorandum külpolitikai részét elkészítette. (A teljes memorandum elkészültéről és elküldéséről nincs tudomásunk.)

Buchinger a memorandum tekintélyes részében azt bizonygatja, hogy az SZDP, a szervezett munkásság már a háború előtt és alatt milyen nagy eredményeket szerzett a nyugodt, zavaroktól, szabotázs cselekményektől mentes termelés biztosításában. Külön oldalakat szentel annak bemutatására, hogy az SZDP vezetői nemzetközi tekintélyüket is latba vetve, hogyan harcoltak 1938-ban és utána Magyarország területi követeléseinek kielégítéséért. „Ebből a magatartásunkból következik az is — állapítja meg Buchinger —, hogy a mai súlyos időkben az alapvető elvi kérdésekben való különállásunkat sem akarjuk a kormánnyal szemben túlzott módon kiélezni. Viszont azt hisszük, hogy az ellentétes felfogásnak őszinte megállapításával kötelességet teljesítünk és csak hasznos munkát végzünk, amennyiben módot nyújtunk rá, hogy a kormányzat a mi álláspontunkat is megismerje és lehetőség szerint az ország hasznára fordíthassa.”

Három pontban kifejtve az SZDP-nek a kormány külpolitikájával szembeni nézeteltéréseit,⁷¹ kifejezte azt a meggyőződését, hogy a tengelyhatalmak győzelmére alapozni a jövő Magyarországot teljesen irreális elképzelés volna. „Sokkal realisabb egy olyan beállítás, amely a háborúnak megegyezéses békével való befejezésére alapítja számításait.” A kormánynak minden erejét megfeszítve harcolnia kell a jó béke feltételeiért. Ezeket a következőkben összegezte: 1. bebizonyítani, hogy Magyarország nem könnyelműségből ment a háborúba. Magyarország erősebb hatalmak nyomásával szemben nem tudta volna megvédeni nagylegységét. 2. Magyarországnak nem is áll szándékában, hogy valamely nagyhatalom érdekeiért az utolsó emberig háborúban maradjon. A jó békefeltételek megteremtésében az SZDP hajlandó „messze-menőkig” támogatni a kormányt. 3. Végül felajánlja a kormánynak nyugati kapcsolatait is, ha Kállay lehetővé teszi az SZDP számára, hogy „felújíthassa régi összeköttetéseit a külföldi országok nagy munkáspártjainak képviselőivel, hogy azokat Magyarország érdekeinek és céljainak irányában befolyásolhassa.”

Sürgeti, hogy a kormány fokozottabban figyeljen fel az ország közvéleményében jelentkező háborús fáradtság jeleire: „A mi megfigyeléseink, sőt határozott tudomásunk szerint, az ország dolgozó népének nagy tömegei már erősen vágyódnak a háború végére. Ennek az emlékiratnak más helyén rámutatunk azokra az adatokra, amelyek azt bizonyítják, hogy a nép nagy széles rétegei sokat szenvednek a közellátás hiányai és hibái miatt is.⁷² Ezeket a szenvedéseket már nehezen bírja a nép... Határozottan észlelhetők a népben a háborús fáradtság jelei.”⁷³ Nincs tudomásunk arról, hogy az emlékiratot az SZDP vezetősége megtárgyalta és elfogadta volna, sem arról, hogy a kor-

⁷⁰ PI Archivum. A/XVII. 1/1942/71.

⁷¹ a) Az SZDP ellenezte a háborút, b) Ellenzi a nagyhatalmak „szövevényes hálójára” épülő külpolitikát, c) Délkelet-európai kis államok összefogásának, követeléseik békés úton való rendezésének híve.

⁷² A memorandum e részét nem találtuk meg, feltehető, hogy el sem készült.

⁷³ A memorandumot lásd PI Archivum. Buchinger-gyűjtemény. 1942.

mányhoz végül is eljutott-e, de a jobboldali szociáldemokrata vezetők 1942 őszén, s főleg a háború menetében beállott fordulat után folytatott politikájukkal meggyőzően bizonyították, hogy az emlékiratban foglaltakat magukénak vallották. Nagyon jól tudták, hogy az a szerep, amelyre vállalkoznak, és amelyet a Kállay-kormány a nagyobb „mozgási szabadság” biztosításáért kér tőlük, csendőri szerep, a dolgozó tömegek ellenállásának lefékezését célozza. Egyik feljegyzésében ezt maga Buchinger is elismeri és csupán az ellen tiltakozik, hogy a kormány „csak csendőri szerepre” akarja felhasználni a pártot és szakszervezeteket.⁷⁴

A jobboldali szociáldemokraták politikájában ismét erőteljesebben érvényesül a szovjet- és kommunistaellenesség. Ezt nemcsak szóban, a párton belüli vad kommunistaellenes kirohanásokban, hanem más durvább formában is kifejezték. Ilyen volt pl., hogy október elején Szeder Ferenc főtitkár személyesen képviselte a pártot azon az ünnepségen, amelyen Dorozsma-Forráskúton szovjet földön zsákmányolt harangokat szenteltek fel.⁷⁵

A jobboldali szociáldemokraták, s maga a kormány is tudta, hogy csupán behódoló beszédekkel, felajánlkozásokkal a szervezett munkásság éberségét, a jelentkező bérmozgalmakat, újabb és újabb háborús terhek elleni kifakadásokat a kormányra még veszélytelen keretek között megtartani nem lehet. Az SZDP politikájával szemben ugyanakkor az angol munkáspárt legjobboldalibb szárnya is elégedetlen volt. 1942 novemberében Arthur Henderson rádióüzenetet intézett a magyarországi szervezett munkássághoz, amely a rendőrségi megállapítások szerint is „nagyon mértéktartó, sem lázadásra, sem szabotázsra fel nem hívó üzenet volt, de keveselte, amit a magyar szervezett munkásság tett eddig. Az üzenet leszögezte, hogy „a magyar munkásságnak is szerepet kell vállalnia az európai népek felszabadításában”, különösen abban, hogy Magyarország lerázza magáról a német rabszolgaságot.”⁷⁶

Peyerék ezért határozták el, hogy ők is feladják „eddig passzív” magatartásukat és elsősorban nem politikai, hanem a munkásosztály gazdasági és szociális sérelmeinek adnak hangot.⁷⁷ A belügyminiszter megértéssel fogadta ezt a bejelentést, s közölte Sombor főkapitány-helyettessel, hogy az SZDP „agitációját és szervezkedését” a „köznyugalom megzavarására okot nem adó” keretek között engedélyezni kell.⁷⁸ Decemberben tartott alispáni értekezleten Keresztes Fischer ugyancsak utasította az alispánokat, hogy a jövőben pártfoglalják „a szociáldemokrata szervezkedési ügyeket”.⁷⁹

Engedélyezték, hogy a fővárosban az SZDP képviselők panasznapokat tartanak. Az ipari, belügyi és honvédelmi tárca költségvetésének bizottsági ülésein Malasits, Kabók a munkásság helyzetével foglalkozó felszólalásaira, mely heves tiltakozást váltott ki a szélsőjobboldali bizottsági tagok részéről, az illető tárca miniszterek jóindulatúan, megértően válaszoltak, s bizonyos orvoslást is kilátásba helyeztek.⁸⁰ Peyer, Malasits és Kabók Lajos képviselők a szervezett munkásság szociális sérelmeinek adtak hangot a parlamentben is. A szervezett munkásság figyelmét egyre inkább a „ma” küzdelmeiről a „jövő” felé, a „holnap Magyarország”, a tervekiegészítés, a sültgalambvárás felé igyekeztek fordítani. A kormány engedélyével megtartott — a háború fo-

⁷⁴ PI Archivum. Buchinger-gyűjtemény. — 1943. Buchinger idézett feljegyzésében felhívja a figyelmet arra a veszélyre is, amely a fronton levő katonák visszatérésének veszélyével jár. A „frontokról elkeseredett bolszevizálható tömeg jöhet”, s ellene a pártnak jó előre fel kell készülni. Sürgeti egy gyűjtő hatású akcióprogram és kiáltvány elkészítését is.

⁷⁵ A Mai Nap, 1942. október 7.

⁷⁶ PI Archivum. A/XVII/1/1942/49.

⁷⁷ PI Archivum. BM VII. res. 1942—7—23523.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ PI Archivum. A/IV/1942/69.

⁸⁰ PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.

lyamán első és utolsó — SZDP kongresszus éppen ezt a „ma” feladatait, a háborúellenes aktív harcot feladó, a jövő terveinek kovácsolgtatásában elmerülő törekvést emelte az SZDP politikájának fő irányvonalává. „Az idő nekünk dolgozik” — hangoztatták úton-útfélen a bátrabb, harcosabb kiállást sürgető baloldali funkcionáriusok és szervezett munkások felé. Ezt a politikát fogalmazta meg találóan Szeder Ferenc főtktár az SZDP Központi Vezetőség és a Pest környéki végrehajtó bizottsági tagok közös kongresszus-előkészítő ülésén: „Milyen módon a harctereken változik a helyzet, olyan módon fokozódik a párt tekintélye is. Ezt a történelmi elhivatottságot nem lehet kockára tenni még, de meggyőződéssel mondhatom, hogy elérkezik a pillanat, amikor minden magyar szocialista emelt fővel viselheti azt a jelvényt, amit ma a kabáthajtóka alatt visel. Sok, ma még ki nem mondható gondolatot és kérdést láthatok az elvtársak arcán, amire ugyanolyan ki nem mondott feleletet adok.”⁸¹

A Kommunisták Magyarországi Pártjának Központi Bizottsága 1942 őszén hozott határozatában ugyancsak részletesen elemezte a hadszíntereken végbe ment események hatására az országon belül jelentkező rendszermentő politikai kísérleteket. A Központi Bizottság felismerte és megállapította, hogy *fordulat következett be a háború menetében*, „a tengely deffenzívára kényszerül, a szövetségesek mindinkább offenzívába mennek át. Egyidejűleg kibontakozik ki a szabadságukért küzdő, elnyomott nemzetek offenzívája is a megszállókkal szemben”. A másik oldalon viszont Hitler katonai katasztrófájának kibontakozásával párhuzamosan „lazul a tengely szövetségi rendszere”, fokozatosan tengelyellenessé válik a semleges országok magatartása is. Az erőviszonyok tehát 1942 őszére döntően az antifasiszta szövetségesek javára változtak meg. Az erőviszonyoknak ez az eltolódása az antifasiszta világkoalíció táborán belül is következetesen a Hitler-ellenes erőknél kedvez. Bár a második front megnyitásának halogatása a reakció erejét bizonyítja, ez utóbbi azonban a Vörös Hadsereg és szovjet nép kibontakozó ellentámadása, a Szovjetunió népeinek erkölcsi ereje, az Európa-szerte kibontakozó szabadságharc, továbbá az angol és amerikai dolgozók tömegmozgalma következtében elszigetelődőben van. Az antifasiszta koalíción belül a haladó erők növekvő súlya „nemcsak a második front megteremtését fogja minél előbb kikényszeríteni, de *biztosítékul szolgál arra is, hogy a háború további vitele és a béke megszervezése nem az imperialista reakció, hanem a haladás szellemében fog történni*”. Ugyanakkor a tengelyhatalmak növekvő válsága arra kényszeríti Hitler csatlósait, hogy keressék „a hitlerizmus sorsától független kivezető utat”.

A nemzetközi erőviszonyokról adott részletes elemzés már önmagában is megmutatta, hová vezet a Kállay-kormány politikája. De a KMP nem elégedett meg csupán ennyivel. Rámutatott arra, az egész nemzetre nézve katasztrófálissá válható törekvése, mely a Kállay-kormány és mögéje felsorakozó erők politikájában kezd kibontakozni. A reakciós monopolkapitalista klikktől, az ő érdekeit képviselő Kállay-kormánytól — állapította meg — nem várhatjuk politikájuk *önkéntes* megváltoztatását... nincs olyan helyzet, amelyben osztályérdekeiket a nemzeti érdekek elébe ne helyeznék! Ez a politika — mutat rá a határozat — növelni fogja a munkásság, a parasztság, középrétegek ellenállását, annak ellenére, hogy e klikk nacionalista, imperialista, zsidóellenes propagandája a tömegek jelentős részét továbbra is fogva tartja. Majd leszögezi a határozat, hogy e monopolista csoportok látva Hitler közelgő vereségét, „kivezető utat keresnek Hitlerék rájuk is végzetessé váló válságá-

⁸¹ PI Archivum. Baloldali összekötő. 1942. november.

ból. *Reakciós kivezető utat! Egy célra összpontosítják törekvéseiket: monopolkapitalista klikkjük reakciós uralmának fenntartására Magyarország népei felett — bárhogy végződjön is a háború.*” (Kiemelés tőlem — P. I.) Ehhez a politikájukhoz tömegeket és partnereket toboroznak és arra törekednek, hogy a „nemzeti szabadság és küzdelem erőit a reakció eszközeivé aljasítsák”. E terv megvalósításához az SZDP peyeri szárnya segédkezet kíván nyújtani.

Mi tehát a megoldás?! Létre kell hozni „a nemzeti harci frontot”, amely a munkásosztály vezetésével tömöríti soraiban a parasztságot, a nemzetiségi tömegeket, a haladó értelmiséget, amely szervezetenként is összefogja a haladó szellemű társadalmi szervezeteket, politikai pártokat, hogy „a reakciót közös erővel ledönthessük szűk bázisáról”. Ezért a KMP minden erővel támogatja az SZDP és a szakszervezetek osztályharcos szárnyát, a munkásság gazdasági és szociális követelését, elősegíti a munkásosztály harci egységének kibontakozását, hogy megakadályozza a legális munkásszervezeteknek a reakció szolgálatába állítását és biztosítsa a munkásosztály vezető szerepét a nemzeti szabadságharcban. Aktivizálni kell a kisgazdapárt és parasztszövetség függetlenségi gondolatot magáénak valló haladó szellemű szárnyát és szoros kapcsolatot kell kiépíteni köztük és a munkásság szervezetei között.

A párt programja változatlan. „Harci feladataink élén a mai helyzetben a párt háborúellenes célkitűzései állanak.”⁸² S ennek középpontjában „a békéért való aktív harc” áll, mert „ezzel segítjük leghatásosabban a Szovjetuniót is . . . a Szovjetunió megsegítése, a vele való együttes harc a Hitler-zsarnokság ellen, létkérdése Magyarország népeinek”.⁸³

A hitleri Németország súlyos sztálingrádi kudarca előtt tehát már Magyarországon is megindultak a kísérletek a süllyedő náci hajó elhagyására. A németellenes magyar táborban kétségtelenné vált Hitler veresége. A fő kérdés az volt, képesek-e és valóban akarják-e a szakítást Németországgal, annak és a több mint 20 éves fasiszta rendszer minden következményeivel együtt, avagy a „rendszer átmentése” érdekében lemondanak az egész nemzet mozgósításáról és a harc következetes vállalásáról. A Kommunisták Magyarországi Pártja helyes következtetésekre jutott, de javaslatait a Hitler-ellenes tábor többsége elutasította. Sztálingrád után az utóbbiak a Kállay-féle „híntapolitika” mögé sorakozva, kiaknáztatlanul hagyták a háború menetében beállott döntő fordulat óriási lehetőségeit, s belevitték az országot a német megszállás után az utolsó csatlósra váró katasztrófába.

⁸² Jelszavai részben az 1942 első feléből már ismert követelések voltak: „Egy katonát sem Hitlernek! Hozzák haza honvédeinket! Azonnali különbékét! Ki a Háromhatalmi Szövetségből! Békét, kenyeret! Egy kiló ételmezt se szállítsanak ki, míg itt hiány van! Le a bérrögzítéssel, le a munkahelyhez kötő tervvel! Le a mezőgazdasági munkások bérének maximálásával! Le a kényszermunkával! Szüntessék be a rekvirálásokat! Vetőmagot és jószágot a parasztnak! El a kezekkel a magyar ipartól! Le a fasiszta terrorral! Szervezkedési és sajtószabadságot! Engedjék szabadon a nemzet szabadságharcosait! BÉKÉT, KENYERET, FÖLDET, SZABADSÁGOT!

⁸³ PI Archivum. A/IV/1942/74.

ИШТВАН ПИНТЕР:

ПРЕДПОСЫЛКИ «ДВУЛИЧНОЙ» ПОЛИТИКИ ПРАВИТЕЛЬСТВА КАЛЛАЙ

Резюме

Осенью 1942-го года нацистам не удалось одержать «решающую победу» при Сталинграде. После этой неудачи венгерские правящие круги и западники левых оппозиционных партий всё более возрастающим волнением рассматривали одностороннюю германофильскую внешнюю политику правительства Каллаи. В мемуарах, письмах, на собраниях — Ревизионная лига, легитимисты, либеральные журналисты, на переговорах Гражданского клуба — торопили Каллаи, чтобы он ослабил связи с осью и искал возможности соглашения с Западом. Они единогласно утверждали, что ось не может быть победительницей в войне. Пессимисты думали о компромиссном мире, но большинство ожидало победы Запада. Их предложения в отношении внешней политики: найти постепенные и осторожные формы и методы отрыва от оси по военной, дипломатической и наконец экономической линиям. Использовать все возможности расширения связей с Западом и приближения к англосаксонам.

Противо-гитлеровское настроение выше названных групп выходит не из антифашистского настроения, а из боязни нового военного поражения, из утраты своей экономической и политической самостоятельности, из-за безнадёжности удовлетворения своих территориальных требований. Внутриполитические стремления их были определены желанием избежать революцию, защищать и спасти данный господствующий режим и на переговорах о мире стремиться сделать данный режим «салонным». Они требовали в внутренней политике такого «соединения» сил, которое использовало бы двух левых массовых партий — Независимую партию мелких хозяев и Социал-демократическую партию — парировало бы отклонение разных общественных слоев в радикальную сторону и помогло бы пережить под руководством правительства «тяжёлые времена». Правые руководители этих двух выше названных партий были согласны с этими представлениями и были готовы сыграть роль, предназначенную им при том если они получили бы во время войны больше возможности организовываться, а после войны большую долю в политической власти.

Коммунисты и симпатизирующие с ними элементы правильно осознали, что война дошла до переворота, и ось перешла в дефензиву. Они требовали такой внешней и внутренней политики, которая могла созданием «национального военного фронта» сплотить все противо-гитлеровские силы и при этом обеспечивать выход из войны, «с общим усилием свергнуть реакцию со своей узкой базы».

После Сталинграда Каллаи следовал советам западников и в результате большинство противонацистского лагеря поддержало его.

Таким образом его деятельность препятствовала тому, что политические силы — последовательно борющиеся против Гитлера — могли добиться успеха.

ISTVÁN PINTÉR:

ZU DEN VORAUSGEGANGENEN DER „SCHAUKELPOLITIK“ DER KÁLLAY-REGIERUNG

Resümee

Nachdem im Herbst 1942 die Erzwingung des „entscheidenden Sieges“ von Stalingrad scheiterte, betrachteten die herrschenden ungarischen Klassen und die westfreundlichen Gruppen, bzw. Führer der linken Gegenparteien die deutschfreundliche Politik der Kállay-Regierung mit steigender Unruhe. In Denkschriften, Briefen, auf Versammlungen, — Besprechungen der Revisionistischen Liga, der Legitimisten, liberalen Journalisten, des Bürgerlichen Gesellschaftskreises, —

wurde Kállay bedrenzt, die Verbindung mit der Achse zu lockern und Möglichkeiten zu einer Entfaltung gegen den Westen zu finden. Alle waren davon überzeugt, dass die Achsenmächte den Krieg nicht gewinnen können; die etwas pessimistisch veranlassten dachten an die Möglichkeit eines kompromistischen Friedens, die meisten jedoch hofften einstimmig einen Sieg des Westens. Ihr Vorschlag bezugs der Aussenpolitik war: die Art und Form einer vorsichtigen und stufenweise vorgehenden Trennung von der Achse zu finden, so in militärischer, diplomatischer, wie auch schliesslich in wirtschaftlicher Hinsicht. Jede Möglichkeit zu nützen die westlichen Beziehungen zu erneuern und sich den Angelsachsen zu nähern.

Die Hitler-Feindschaft der genannten Gruppen spross aber nicht aus einer Faschismus-Gegnerschaft, sondern aus der Angst, dass sie den Krieg abermals verlieren, aus der fortwährend ansteigenden wirtschaftlichen und politischen Abhängigkeit, hauptsächlich aber aus der Hoffnungslosigkeit einer Befriedigung ihrer territorialen Forderungen. Ihre innenpolitische Bestrebungen richteten sich aber danach, eine Revolution zu vermeiden, das bestehende Gesellschaftssystem zu schützen und für die Nachkriegszeit zu retten und das System zu den Friedensverhandlungen „salonfähig“ zu erhalten. In der Innenpolitik bedrängten sie eine „Zusammenfassung“ solcher Art, die die zwei linken Massenparteien, — die Unabhängige Kleinwirtenpartei und die Sozialdemokratische Partei, — dazu benützen wollte, die Abweichung der verschiedenen gesellschaftlichen Schichten in eine radikale Richtung aufzufangen und unter der Leitung der Regierung die schweren Zeiten zu „überstehen“. Die rechtsgestimmten Führer der zwei genannten Parteien waren mit den oben angeführten Vorstellungen einverstanden und waren dazu bereit, die ihnen zugeteilte Rolle zu übernehmen, wenn sie während des Krieges eine grössere Organisationsmöglichkeit und nachher, in der politischen Macht grösseren Anteil bekommen.

Die Kommunisten und die mit ihnen sympatisierenden Kräfte erkannten auch richtig, dass der Krieg zu einem Wendepunkt angelangt ist und die Achse zur Deffensive gezwungen war. Darum bedrängten sie eine solche Aussen- und Innenpolitik, die durch Bildung einer „nationalen Kampffront“, d. h. durch die Konzentrierung sämtlicher Hitler-feindlichen Kräfte, die Ausscheidung aus dem Kriege zu sichern und die Reaktion „mit vereinter Kraft von ihrer engen Base zu stürzen“ berufen war.

Nach Stalingrad, den Ratschlägen der westfreundlichen Gruppen folgend, gewann Kállay die Mehrheit der Nazi-feindlichen Front für sich und deswegen konnten die politischen Bestrebungen der sich konsequent gegen Hitler wendenden politischen Kräfte nicht zur Geltung kommen.